

קיצור תולדות
הים התיכון

סגולה

116 גיליון |
שבס תש"ף 11.332
פברואר 2020
39 ש"ח

מגזין ישראלי להיסטוריה

**האנייה
העברית
הראשונה**

אפיה תל-אביב

מכתבים אבודים
מעמק הפו
קולה של נערה יהודייה

כיכר השוק
ההכתר ההאשמי
איך נותרה ירושלים מחולקת?

התרומה הנשכחת
של בנג'מין פרנקלין
לתנועת המוסר

02
9771565033000

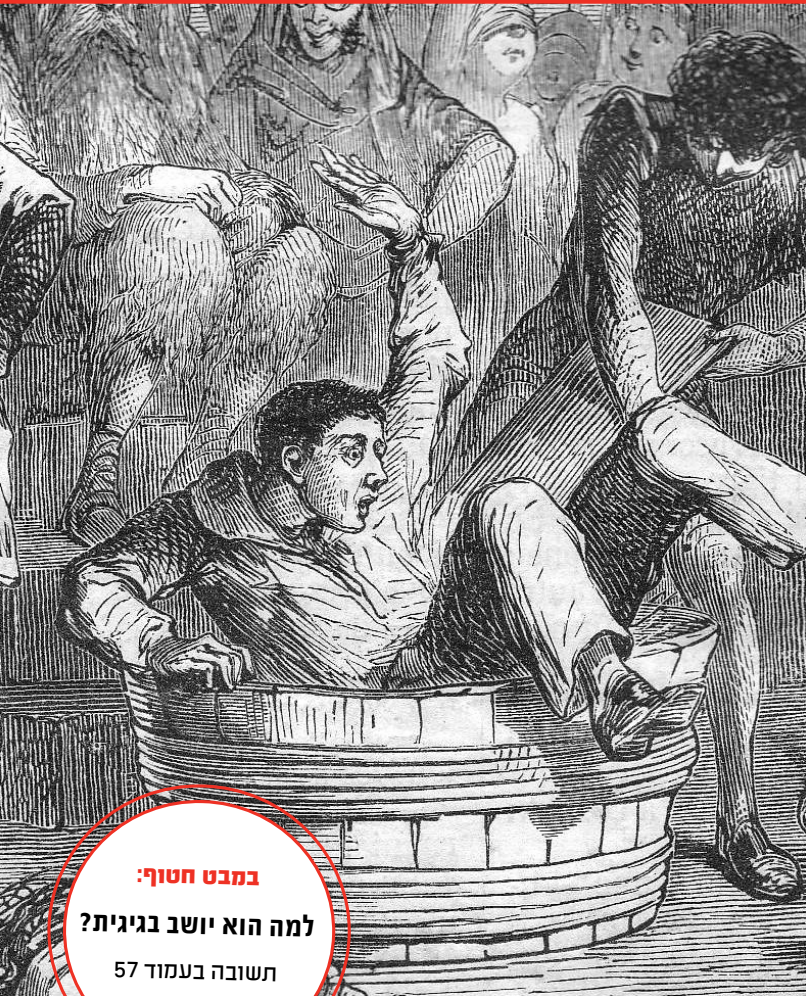

בואו להתרענן

www.segulamag.com

בקרו באתר סגולה!

במבט חטוף:

למה הוא יושב בגיגית?

תשובה בעמוד 57

מדורים

- 3 דבר העורך
- 6 מדברים היסטוריה **מכתבי קוראים**
- 8 חדשות
- 10 בימים ההם **אירועים נבחרים בחודש שבט**
- 12 קיצור תולדות **הים התיכון**
- 54 מנבכי הארכיון **טקס חניכה בלב ים**
- 58 עוד חוזר הניגון **שיר בית"ר**
- 66 מדברים בעד עצמם **ט"ו בשבט בספר חמדת ימים**
- 68 ביקורת סרט **קצין ומרגל**
- 71 אמנות ההיסטוריה **אדואר מאנה**
- 72 ראו אור
- 74 תשבצים וחידות

14 האנייה שטבעה בין הכיסאות

היישוב העברי בארץ ישראל, שהיה מרוכז עד אז בגאולת היבשה, פנה בשנות השלושים של המאה העשרים אל עבר הים. האנייה העברית הראשונה שנקראה תל-אביב עוררה התרגשות רבה. למרות כישלונה המסחרי נראה שהיא סללה את הדרך לימאות העברית // **קובי כהן-הטב**

24 כיכר השוק והכתר ההאשמי

19 השנים שבהן הייתה ירושלים נתונה תחת השלטון הירדני הותירו בה רישום שלא פג גם יותר מחמישים שנה לאחר שחרורה. מה היו התהליכים שהותירו את ירושלים מחולקת? // **תהילה ביגמן**

36 איגרות הנערה

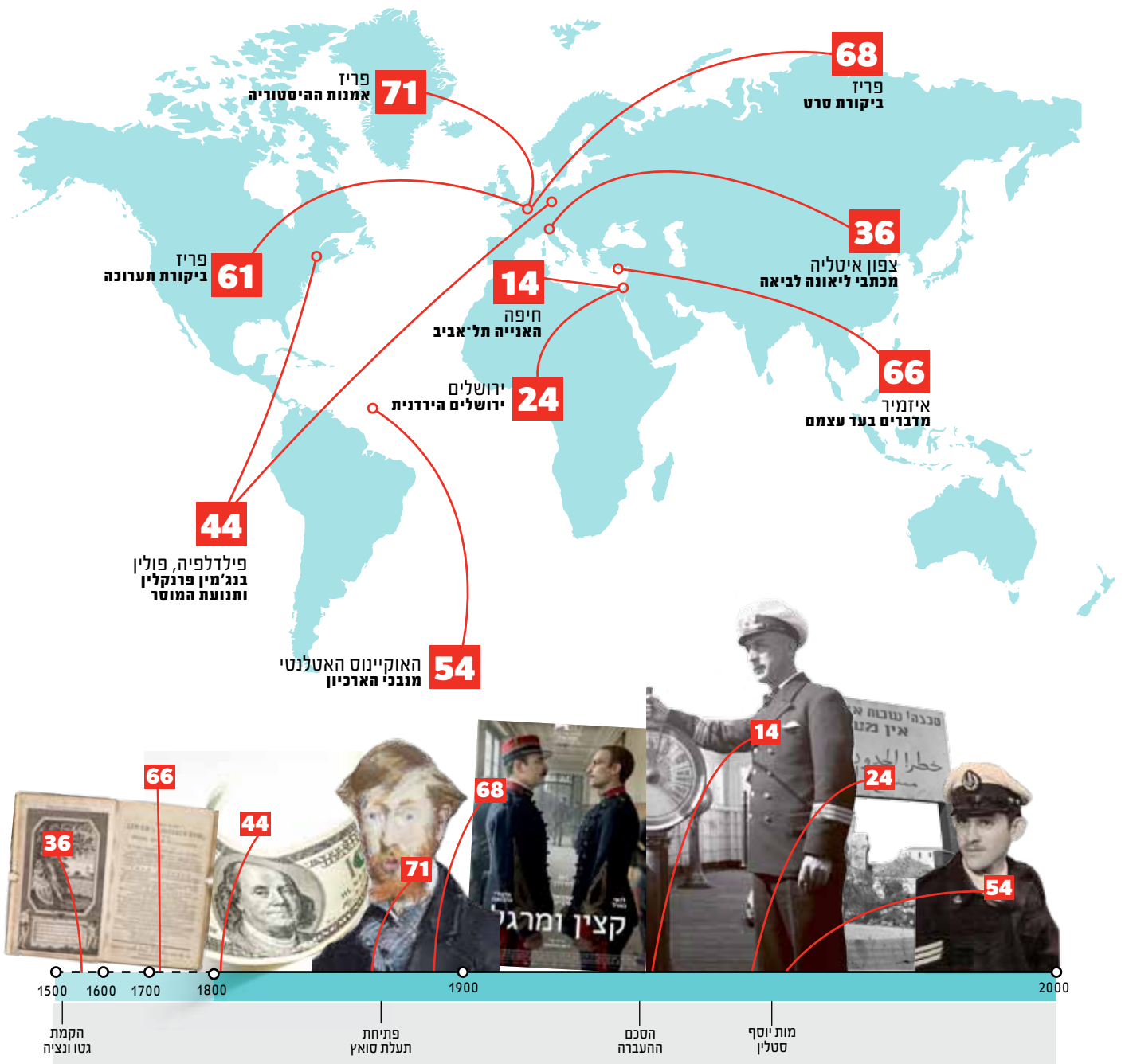
בזמן שגברים יהודים עזבו את הבית לצורכי מסחר ולימודים נותרו הנשים במקומן. מכתביה של ליאונה לביאה, נערה משכילה מצפון איטליה במאה ה-16, חושפים דמות מלומדת שהיוותה צומת מרכזי בניהול חיי המשפחה ועסקיה // **טלי בָּרנר**

44 תשכחו מפרנקלין

מה עושים בעולם הישיבות כאשר מתברר שאחד מספרי היסוד של תנועת המוסר מיוסד על שיטה שפיתח מדינאי וסופר אמריקני? על בנג'מין פרנקלין, על הרב המשכיל מנדל לפין ועל ספר 'חשבון הנפש' // **שי אפסאי**

61 ביקורת תערוכה

מה היה סוד השפעתו של הצייר הפריזאי חיים סוטין על אמנים יהודים בארץ ישראל? ביקור בתערוכה חדשה במשכן לאמנות עין חרוד מוליך לפרשנות מוכרת פחות // **דוד שפרבר**

סגולה
רואה אור
גם באנגלית

הירשמו עכשיו!

להזמנת מני
פנו לשירות
הלקוחות או הזמינו באתר

www.segulamag.com

סגולה – מגזין ישראלי להיסטוריה

www.segulamag.com

שירות לקוחות

service@segulamag.com

058-5416146

חייגו ונחזור אליכם תוך 48 שעות
מענה אנושי בימים א'ד' בין השעות 09:00-10:00
ניתן לשלוח הודעת טקסט

המערכת

segula@segulamag.com

ת"ד 53034

ירושלים, 9153001

טלפון 02-5004351

עקבו אחרינו!

באוטוביוגרפיה שלו סיפר בנג'מין פרנקלין איך עבודת המידות שפיתח לעצמו בצעירותו שיפרה את חייו. דיוקנו של פרנקלין, דיוויד מרטין, 1767
Getty Images Israel

תשכחו מפרנקלין

ספר ההדרכה לעבודה אישית על המידות שכתב הרב מנדל לפין היה לאחד הספרים הנלמדים בישיבות של תנועת המוסר. בעולם הישיבות לא קל להודות כי מחבר הספר נמנה על אנשי ההשכלה וכי הספר נכתב בהשראת הסופר, המדינאי והממציא האמריקני בנג'מין פרנקלין // **שי אפסאי**

לבסוף הגעתי למסקנה שהחלטה תאורטית הקובעת שכדאי להיות כליל שלמות אין בה די כדי למנוע מעידה ... למטרה זו תכננתי את השיטה הבאה (בנג'מין פרנקלין, 'האוטוביוגרפיה', עמ' 105).

במשך שנה שינן פרנקלין הצעיר את השיטה שהגה, שהייתה בנויה מ-13 מידות (ראו מסגרת בעמוד הבא). הוא הקדיש שבוע כדי להתבונן בכל אחת מהמידות הטובות שביקש לרכוש, וכך השלים את מעגל המידות מדי שלושה חודשים וחזר עליו ארבע פעמים בשנה.

בחלק השני של האוטוביוגרפיה שלו נזכר בנג'מין פרנקלין (1706-1790), אחד האבות המייסדים של האומה האמריקנית, איך בסביבות גיל 25 ביקש לשבור את הרגליו הרעים ולרכוש לעצמו מידות טובות. כמו רבים אחרים שרצו לשנות את עצמם הוא גילה שרצון בלבד אינו מספיק:

כיוון שידעתי, או חשבתי שידעתי, להבדיל בין טוב לרע, חשבתי שאוכל תמיד לעשות את האחד ולהימנע מהאחר. אבל במהרה גיליתי שלקחתי על עצמי מטלה קשה מששיערתי ...

המידות של פרנקלין

איפוק

אל תאכל עד קהות חושים
אל תשתה עד שתנסוק למרומים

שתיקה

אמור רק מה שייטיב לאחרים או לך
הימנע משיחות שווא

סדר

קבע מקום לכל חפצך
עשה כל דבר בעתו

החלטיות

היה נחוש לבצע את הנדרש
בצע החלטותיך ללא רתיעה

חסכנות

אל תבזבז כסף אלא לשם עשיית הטוב
כלומר, חסוך ככל האפשר

חריצות

אל תבזבז זמן. אל תתבטל
הימנע מכל פעולה לא חיונית

כנות

הימנע מתכסיס ומשקר
חשוב בתום לב ודבר כפי שמתחייב מכך

צדק

אל תפגע באיש
אל תמנע מאיש את המגיע לו

מתינות

הימנע מקיצוניות
הבלג גם כאשר ראוי היה להגיב

ניקיון

הקפד על ניקיון הגוף, הלבוש והמגורים

שלווה

אל תאבד את שלוותך בשל זוטות ותקלות
מצויות או בלתי נמנעות

צניעות

אל תרדוף אחר הנאות החושים, הזדקק
להן רק לשם בריאות וכדי להביא ילדים;
לעולם לא עד קהות חושים, חולשה או
פגיעה במוניטין שלך או של אחר

ענווה

חקה את ישוע ואת סוקרטס

(בנג'מין פרנקלין, 'האוטוביוגרפיה', עמ' 106-107)

// פרנקלין תכנן להקים קבוצת אחווה בינלאומית סודית שחבריה יסייעו זה לזה לשפר את מידותיהם //

פרנקלין – ובכללם האוטוביוגרפיה ושיטת ההשתלמות המוסרית – בשל הנטייה הברורה שלו להדגיש את ההצלחה הכלכלית. אך הוא האמין כי רווחה ועצמאות כלכלית שהושגו בחסכנות ובחריצות "יקלו עליי להיות ישר וצודק" (שם). הוא ראה בשגשוג הכלכלי אמצעי המספק יציבות, כפי שהמחיש בפתגם הקולע: "קשה לשק ריק לעמוד זקוף" (עמ' 121). מהר מאוד הבחין פרנקלין כי שיטתו יכולה לסייע לאחרים המבקשים לשפר את מידותיהם, והוא התכוון לפתח אותה לכדי ספר שייקרא

פרנקלין ניהל מעקב אחר התקדמותו ונסיגותיו ברכישת המידות. הוא ערך טבלה שבועית שבה רשומים ימי השבוע בעמודות והמידות בשורות. בסוף כל יום הוא שקל בזהירות עד כמה הצליח לדבוק במידה שעליה עבד באותו שבוע ועד כמה דבק ב-12 המידות האחרות, וסימן בטבלה נקודה שחורה במשבצת שבה חש כי נכשל. פרנקלין ערך את המידות בסדר שחשב כי יועיל לרכישתן. שליטה בצריכת אוכל ובשתייה חריפה יכלה לדעתו לעודד "שוויון רוח ובהירות" (שם, עמ' 108) החיוניות לעמידה בפני פיתויים ולשמירה על דיבור מאופק, ועל כן פתח באיפוק וממנו המשיך לשתיקה. באותה שיטה הקדים את החסכנות והחריצות לכנות ולצדק, וכך המשיך לאורך הרשימה בדרך לרכישת המידה המתגרת מכולן – הענווה. היו שנטו להמעיט בחשיבות כתביו של

פרנקלין תיעד באופן קפדני את כישלונותיו בעבודת המידות. טבלת המעקב של פרנקלין מתוך מהדורת האוטוביוגרפיה שהודפסה בפילדלפיה ב'1868. מריבוי הנקודות בשורה השלישית נראה כי פרנקלין התקשה לשמור על סדר (מסומן באות O)

הגרסה העברית של הרב לפין. מתוך הספר 'חשבון הנפש' בהוצאת הסתדרות תלמידי 'סלבודקה בליטא, קיידאן, תרצ"ז

פרנקלין בעת שעבד כמדפיס בפילדלפיה בציור מ'1914

מאוסף ספריית הקונגרס

Form of the pages.

TEMPERANCE.							
EAT NOT TO DULNESS; DRINK NOT TO ELEVATION.							
	S.	M.	T.	W.	T.	F.	S.
T.							
S.	*	*		*		*	
O.	**	*	*		*	*	*
R.			*			*	
F.		*			*		
I.			*				
S.							
J.							
M.							
C.							
T.							
C.							
H.							

איש החלום האמריקני

בנג'מין פרנקלין 1706-1790. מדינאי, סופר, מדען וממציא

בנג'מין פרנקלין נולד כבן עשירי למשפחה בת 17 ילדים שהתפרנסה בקושי מייצור סבון ונרות, וכשנפטר הוא היה האמריקני המפורסם ביותר. בגיל 12 החל בנג'מין לעבוד כשוליה בבית הדפוס של אחד מאחיו, ובגיל 17 הוא ברח לפילדלפיה, אז עיירה קטנה. גם

שבוע א מנהגת הנפש

התננה על מלונשות פחותי הערך רעות או טיבות. שאינם כדאי לנכנע מניהל נסכך.

רמזים	א	ב	ג	ד	ה	ו	ז
מנוחה							
סבלנות							
סדר							
הרצות							
נקיות							
ענייה							
צדק							
קצטץ							
זריזות							
שתיקה							
ביהותא							
אמת							
פרישות							

'אמנות המידה הטובה'. הוא אפילו תכנן להקים קבוצת אחווה בינלאומית סודית בשם 'התנועה למען המידה הטובה' שחבריה הפזורים בעולם יהיו מחויבים לשיטתו ויסייעו זה לזה לשפר את מידותיהם.

למרות הישגיו הרבים בתחומים אחרים פרנקלין לא הגשים את שאיפותיו היומרבניות בתחום המוסר. עם זאת, שיטתו הופצה ברבים דרך האוטוביוגרפיה שכתב, ושראתה אור רק לאחר מותו.

ספר מידות יהודי

אחד מקוראי האוטוביוגרפיה של פרנקלין היה הרב מנחם מנדל לפין (1749-1826), משכיל מתוך מסטנוב שבפולין (היום באוקראינה) שהחליט להתאים את השיטה של פרנקלין לתורת המוסר היהודית. כמו דמויות אחרות בתנועת ההשכלה

פרנקלין ערך ניסויי ללכידת ברקים ובו העיף עפיפון ביום גשום. הדפס אבן, קוריי ואייבס
Getty Images Israel

// בספר 'חשבון הנפש', שנכתב בעברית, התאים הרב לפין את שיטת השיפור העצמי של פרנקלין למסורת הספרותית היהודית של תיקון המידות //

המוקדמת לא נטש הרב לפין את עולם התורה והמצוות לטובת הזהות המערבית החילונית שהלכה ונוצרה, אלא חיפש דרכים לנצל את יתרונותיה של התרבות המערבית לטובת היהודים ולחיוזוק היהדות.

ב-1780 נסע הרב לפין לברלין, אולי כדי לטפל במחלת העיניים שממנה סבל. שם הוא פגש את משה מנדלסון, השניים למדו יחד ובעצתו החל הרב לפין לתרגם את ספר הרפואה של הרופא השווייצרי סמואל אוגוסט טיסו מצרפתית לעברית. כשחזר לפולין הוצג הרב לפין בפני הנסיך אדם קז'ימיז' צ'רטוריסקי, אריסטוקרט פולני רב השפעה שנטה להשכלה. צ'רטוריסקי היה נחוש לקדם מודרניזציה בארצו וקיבץ סביבו אנשים מוכשרים כדי שיסייעו לו בכך. הרב לפין שלימד את ילדי הנסיך קיבל ממנו קצבה שנתית ותמיכה בפרסום כתביו.

ב-1792 עודד אותו פטרונו לפרסם תכנית לשילוב היהודים בחברה הפולנית המודרנית באמצעות השכלה כללית, התנגדות לחסידות ושינוי מבני במוסד הרבנות. אף אחת מההמלצות שנכללו במנשר שכתב הרב לפין בצרפתית לא התקבל על ידי הציבור היהודי או על ידי השלטונות, אך שני עשורים לאחר פרסומו הוקמו בתי ספר יהודיים אחדים ששאבו ממנו השראה.

שם עסק בדפוס ובהמשך הפך גם למו"ל של עיתון. לצד העבודה הקשה הוא נמשך לקבוצות סודיות, וב-1727 ייסד מועדון בשם 'ל'ונטו' שבו נקשרה קבוצה של תריסר גברים לסיוע הדדי ולניהול דיונים בענייני מדיניות ומוסר.

ב-1731, לאחר שהצטרף למסדר הבונים החופשיים, חלם המדינאי לעתיד על מפלגה בינלאומית למידות טובות שחבריה יתקנו את מידותיהם וישפיעו על תיקונו המוסרי של העולם כולו, ובינתיים נבחר לראש המסדר של הבונים החופשיים בפילדלפיה.

את רשת הקשרים הענפה שיצר הוא ניצל להרחבת עסקיו, אך פניו לא היו רק לעושר. בגיל 42 הוא פרש מעוללם העסקים והתפנה למחקר, לקידום החברה ולקידום עניינים ציבוריים. לזכותו נזקפת הקמתם של מוסדות רבים בפילדלפיה ובהם מכבי אש, משטרה בשכר ובית חולים, והיה בין מקימיה של האוניברסיטה של פילדלפיה. כחבר אספת הנבחרים של פנסילבניה פעל פרנקלין לאיחוד המושבות באמריקה, ומשנכשל במיניעת הקרע עם אנגליה היה לאחד ממנסחי הכרזת העצמאות האמריקנית ואף חתם עליה. פעילותו הציבורית לא התמצתה בפוליטיקה והוא ידוע גם בפעילותו המדעית ובהמצאותיו הטכנולוגיות. הוא פרסם ספר מחקרים בחשמל שנטבעו בו מונחים המקובלים עד היום כמו 'חיובי',

בנג'מין פרנקלין ותנועת המוסר

פטרוננו של הרב לפין, הנסיך אדם קד'מייז' צ'רטורסקי, ג'וזף פזקה, 1791

"חיברו הרב המשכיל החכם" שער ספרו של הרב לפין 'חשבון הנפש', וילנה, תר"ה (1844)

לספרות תיקון המידות, סוגה ספרותית יהודית מוכרת שנכללו בה חיבורים מקובלים כמו 'חובות הלבבות' של רבנו בחיי אבן פקודה ו'מסילת ישרים' של רמח"ל. בספר 'חשבון הנפש', שנכתב בעברית, התאים הרב לפין את שיטת השיפור העצמי של פרנקלין למסורת הספרותית של תיקון המידות שראה בה חלופה ראויה לחסידות. לא ברור מתי התוודע הרב לפין לראשונה לכתביו של פרנקלין. ההיסטוריונית ננסי סינקוף סבורה שגם אם הייתה לו היכרות מוקדמת עם הכתבים לפני שפגש בנסיך צ'רטורסקי, הרי שהערצתו של הנסיך לפילוסוף האמריקני היא שהשפיעה על הרב

רוב המשכילים התנגדו לתנועת החסידות שקמה במחצית הראשונה של המאה ה-18 בהשראת רבי ישראל בעל שם טוב ותלמידיו והתפשטה עד מהרה ברחבי מזרח אירופה. כרציונליסטים התנגדו המשכילים לצדדים המיסטיים שבחסידות שנתפסו בעיניהם כאמונות תפלות, וכן להערצת המנהיגים הרוחניים ולהסתגרות בעולמה של היהדות שאפיינו את התנועה. לדעת המשכילים נטיות אלה היוו מחסום בפני הקדמה היהודית. אחד מתחומי העניין של הרב לפין היה העיסוק בתיקון המידות, וב-1808 הוא פרסם בעילום שם את הספר 'חשבון הנפש'. הספר השתייך

בית הכנסת בסטנוב עוצב כמבצר כדי שאפשר יהיה למצוא בו מחסה בעתות מצוקה. בתמונה הקטנה המבנה לאחר שחזור

צילום: Mummik

צילום: Wadco2

לפין לעסוק בשיטתו. פרנקלין וצ'רטורסקי הכירו זה את זה כיוון ששניהם השתייכו למסדר הבונים החופשיים וביקרו בלשכת תשע אחיות, מרכז המסדר בפריז.

בספר 'חשבון הנפש' העתיק הרב לפין כמעט מלה במלה את 13 המידות המופיעות באוטוביוגרפיה של פרנקלין, אך דילג על אזכורם של ישו וסוקרטס וערך מעט התאמות נוספות. 'חשבון הנפש' הציע שיטה גמישה יותר מזו שהתווה פרנקלין, שיטה שניתן להתאים אותה למידותיו של כל אדם. פרנקלין רצה כאמור להקים אגודת אחווה בינלאומית שתשתמש בשיטתו, ואף טען כי היא מתאימה לבני כל הדתות. הרב לפין לא ניסה לשמור על האופי האוניברסלי של השיטה, אלא עודד את קוראיו להתרכז במאפיינים המתאימים לנסיבות חייהם ולאישיותם. הוא הדגיש כי מניין המידות המופיע בספר 'חשבון הנפש' הוא רק דוגמה, וכתב כי קוראים המצליחים לסגל לעצמם מידות אלה יכולים להתמודד עם אתגרים חדשים וליצור לעצמם רשימת מידות משלהם. כארבעים שנה לאחר פרסום ספרו של הרב לפין הקים רבי ישראל מסלנט את תנועת המוסר, וזו התחרתה עם החסידות על לבם של צעירים אשר רצו להישאר נאמנים ליהדות ולקחת חלק במסע רוחני שאפתני. ראשיתה של תנועת המוסר במאה ה-19, והיא הגיעה לשיא כוחה לפני השואה, אז מנתה כ-3,000 תלמידים בשישים ישיבות אליטיסטיות. הספר 'חשבון הנפש', שנבנה לפי שיטת המידות של פרנקלין, קיבל את הסכמתם של תריסר רבנים והיה לספר יסוד בישיבות המוסר.

הספר שפרנקלין לא כתב

הרב לפין כתב למעשה את ספר תיקון המידות שפרנקלין תכנן לכתוב, וייעד אותו ליהודים במקום להפנות אותו לבני כל הדתות כפי שפרנקלין רצה. למרות שהרב לפין הצהיר במפורש בספר 'חשבון הנפש' שהשיטה החדשנית אינה המצאה שלו הוא לא ייחס אותה לפרנקלין ורק כתב:

אכן לפני כמה שנים נתגלה תחבולה חדשה, והיא המצאה נפלאה במלאכה זו [של תיקון המידות] שכמדומה שיתפשט טבעה אם ירצה השם במהרה, כאותה של המצאת הדפוס

'שילי' ו'סוללה'. בין המצאותיו הידועות: כליא ברק שנועד למנוע שרפות כתוצאה מפגיעת ברק, משקפיים דו מוקדיים (בי פוקאליים) וכלי נגינה מזכוכית שקרא לו ארמוניקה. אמריקנים שסבלו מעשן התנורים בחורף הקר הודו לו על פיתוח תנור פרנקלין שהיה בעל ארובה כפולה. באוטוביוגרפיה שלו הקדיש פרנקלין תשומת לב לתפקידה הממתן של הדת בחיים הציבוריים, וייחס לאמונה חשיבות חברתית. הוא הטיף לסובלנות בין דתות ואף תרם כסף לקהילה יהודית בפילדלפיה שנקלעה לקשיים, אך בהתכתבויות פרטיות הביע גם דעות קדומות כלפי יהודים. פרנקלין היה בעליהם של עבדים, ובעיתונו התפרסמו מודעות למכירת עבדים, אך מאוחר יותר התנגד לתופעה ואף התמנה לנשיא אגודה מקומית נגד העבדות.

פרנקלין בסוף ימיו.
צ'רלס וילסון פיל, 1787
מאוסף ספריית הקונגרס

13 MIDDOS from the Teachings of Reb Yisroel Salanter		
אמת שלא לחזיא מן הפה דבר שאין הלב מעיר על אמיתותו.	1	TRUTH Don't say anything unless you know in your heart that it is true.
זריזות שלא לבסול רגע לבסלת, כן לעשות מה שדרוש לעשות.	2	ALERTNESS A minute is too precious to waste. Time must be properly utilized.
הרצינות לעשות מה שחוזקת לעשות בסקיזת וברגש.	3	DILIGENCE Decide what has to be done; then do it enthusiastically and well.
כבוד לחזר בכבוד כל אדם ואפילו של זה שאינו עמו תמים דעת.	4	RESPECT Honor every person. He may not be your friend, but he's a human being.
מנוחה מנוחת הנפש לכלי להיות מבוזל ולעשות כל דבר במנוחה.	5	PEACE OF MIND Be calm and composed. And let it show in everything you do.
נחת דברי חכמים בנחת נשמעים ולכן להשתדל לדבר כן.	6	GENTLENESS Wise men speak gently. Develop the habit and you'll find yourself being listened to.
נקיון נקיון וטהרה בגופו ובגדייו.	7	CLEANLINESS Respect your body and your clothing. Keep them clean.
סבלנות לסבול במנוחה כל מקרה וכל פעם בחיים.	8	PATIENCE Whatever happens - and often it will be unpleasant - accept it with calm and patience.
סדר לעשות כל מעשיו תענייני בסדר ובמשטר.	9	ORDERLINESS Make your willpower the master of your time. Plan, organize - and follow through.
ענוה להכיר חסרונות עצמו ולחסיח דעת ממומי חברו.	10	HUMILITY You're not perfect. Recognize your own weaknesses, ignore the faults of others.
צדק כפוסטו וכדישתו וותר משלך.	11	RIGHTEOUSNESS Always do the right thing - plain and simple. What the Halacha demands - and more!
קמץ שלא לחזיא פרוטה שלא לצורך.	12	THRIFT Every penny should be spent carefully. Money can do too much good to be wasted.
שתיקה יחשוב את התועלת שבדבריו קודם שידבר.	13	SILENCE Choose your words carefully. And don't talk unless you have something worthwhile to say.

// וקסמן ראה צורך להדגיש כי 'חשבון הנפש' אינו סתם תרגום ספרו של פרנקלין כיון שעם השנים התעורר חוסר בהירות רב סביב מקורו של הספר //

שהביאה אורה לעולם ('חשבון הנפש', מהדורת מרכז הספר תשמ"ח, עמ' לא).

חוקרים יהודים - ובהם הלל לוי, עמנואל אטקס, דוד שחר ונגסי סינקוף - ראו בהשמטת שמו של פרנקלין מעשה מכוון. במשך למעלה ממאתיים שנה נותר הקשר בין בנג'מין פרנקלין לבין הספר 'חשבון הנפש' נסתר מרבים מחסידיה של תנועת המוסר, כמו גם מחוקרים שעסקו בהגותו של פרנקלין.

ב-1969 כתב הרב ניסן וקסמן כי הופתע כאשר גילה את הקשר בין הספר 'חשבון הנפש' - שנלמד ביסודיות רבה בישיבות המוסר במיר ובסלבודקה - לבין בנג'מין פרנקלין. אף אחת מהמהדורות שהשתמש בהן לא הזכירה קשר זה, ואף אחד מרבותיו לא ציין אותו. הרב וקסמן טוען כי השמטת שמו של פרנקלין מיותרת, משום שגם אילו הייתה השיטה מיוחסת לו בפירוש מעמדו של 'חשבון הנפש' כספר מוסר יהודי לא היה נפגע:

הספר לא היה יורד מערכו גם אילו ידעו וגילו את מקורו הזר, כמו שלא נגרע מכבודם של ... עוד ספרים שממקום אחר מחצבתם, ונתקבלו בחיבה והערצה בברית המסורת ועומדים זקופים בארון ספרי הקודש של האומה (ניסן וקסמן, "ספר שנתעלם מן העין", 'שנה בשנה' תשכ"ט, עמ' 303-304).

הרב וקסמן כותב במפורש כי הרב לפין ביסס את ספרו 'חשבון הנפש' על 'האוטוביוגרפיה' של פרנקלין:

השיטה הזאת היא באמת נפלאה עד מאוד בגישתה והערכתה את תכונות האדם וכוחותיו. לכן מצאה חן בעיני רבי מנדל לפין וייסד עליה את ספרו 'חשבון הנפש' שחיבר על ענייני תיקון המידות (שם, עמ' 307).

אחרי שהושג בנג'מין פרנקלין הושג גם הרב המשכיל מנדל לפין. כרזה שהפיצה אגודת 'תורה ומסורה' מייחסת את 13 המידות לרבי ישראל מטלנט

וקסמן ראה צורך להדגיש כי 'חשבון הנפש' אינו סתם תרגום ספרו של פרנקלין אלא פיתוח של רעיון מתוכו כיון שעם השנים התעורר חוסר בהירות רב סביב מקורו של הספר.

במאמר שפורסם שבע שנים קודם כתב ישראל קרניאלי על מייסד תנועת המוסר רבי ישראל מטלנט:

הוא לא חיבר ספרי מוסר גדולים משלו, אולם בהשתדלותו עובד הספר של הסופר האמריקאי בנימין פרנקלין על 'תיקון המידות' על ידי מנדל לפין סטנוב ונתפרסם בשם חדש: 'חשבון הנפש' (ד"ר ישראל

ממשיכיו של רבי ישראל מסלנט, מייסד תנועת המוסר: הרב אליעזר גורדון, מייסד ישיבת טלז; הרב ירוחם ליבוביץ, משגיח בישיבת מיר; רבי נתן צבי פינקל, הסבא מסלבודקה; הרב יצחק בלאזר, הרב הראשי של סנט פטרסבורג שעלה לירושלים

ולאחרים צורמת העובדה שספר שהיה כה מרכזי בסדר הלימוד של ישיבות המוסר אינו מבוסס על מקורות יהודיים. לא בכדי שמו של פרנקלין נפקד מתולדותיה של תנועת המוסר ושמו של הרב לפין נזכר ללא אזכור של קורות חייו.

כך לדוגמה הספר 'חשבון הנפש' ראה אור בהוצאת פלדהיים בתשנ"ה בלי אף מלה על פרנקלין. במהדורה זו לא מוזכר גם הקשר של הרב לפין לתנועת ההשכלה.

מחלת השכחה

'חשבון הנפש' יצא לאור במהדורות רבות על ידי מו"לים שונים. למיטב ידיעתי, המהדורה היחידה שהזכירה את השפעתו של פרנקלין על הרב לפין היא זו שראתה אור במוסד הרב קוק בתשע"ו. עורך המהדורה, הרב מרדכי שמואל אדלשטיין, מזכיר את פרנקלין ואת שיטתו במבוא שהוא מכנה "כתב התנצלות בעד הספר":

אמנם גופא דעובדא הכי הוא: חכם שבגויים בנג'מין פרנקלין הוציא לאור בחייו אוטוביוגרפיה מצליחה שניתרגמה ללשונות רבים ... בגיל 25 בערך התעוררה בו תשוקה עזה להגיע לשלמות מוסרית ... [והוא] גמר בלבו לתקן תכנית שתקנה לו הרגלים חיוביים ('חשבון הנפש', מהדורת מוסד הרב קוק תשע"ו, עמ' 5).

באשר לסיבה שבשלה הצניע הרב לפין את מקור השיטה כותב הרב אדלשטיין "וטעמו עמו" (שם, הערה 21). הוא לא מזכיר את העובדה שהרב לפין היה משכיל, וגם את טעמיו שלו הוא משאיר עמו:

אין ברצוני להיכנס לדיון הרחב על תולדות חיי המחבר, השקפותיו וחוג ידידיו, אף כי

קרניאלי, "רבי ישראל ליפקין מסלאנט ושיטת המוסר שלו", 'סיני' נא, אייר-סיון תשכ"ב, עמ' קמה).

לא ייתכן שרבי ישראל מסלנט הוא שעודד את הרב לפין להוציא את הספר, שכן הוא נולד לאחר ש'חשבון הנפש' פורסם והיה בגיל ההתבגרות כשהרב לפין נפטר. ייתכן כי טעותו של קרניאלי נובעת מהערה שהופיעה במהדורות הספר שראו אור לאחר 1844. בהערה נכתב כי הספר 'חשבון הנפש' הודפס עתה לראשונה בעידודו ובהסכמתו של רבי ישראל מסלנט, וקרניאלי הסיק בטעות שההערה משקפת את תמיכתו של מייסד תנועת המוסר בחיבור המקורי, ולא בהדפסה החוזרת של הספר.

כתם ההשכלה

בעולם האורתודוקסי נתפסת עמדתה של תנועת ההשכלה כשלילה מוחלטת של היהדות המסורתית, וייתכן שזו הסיבה לכך שהרב וקסמן מטשטש במאמרו את השתייכותו של הרב לפין לתנועת ההשכלה. בין שני ציטוטים שהוא מביא מהספר 'חשבון הנפש' הוא מעיר:

שתי 'מרגליות' אחרות [יש בספר], שלו לא ידענו מקורן היינו תולים אותן בלשונם העוקים של 'שרי השכלת גליציה' נגד החסידות בני דורו של מחברנו (שם, עמ' 309-310).

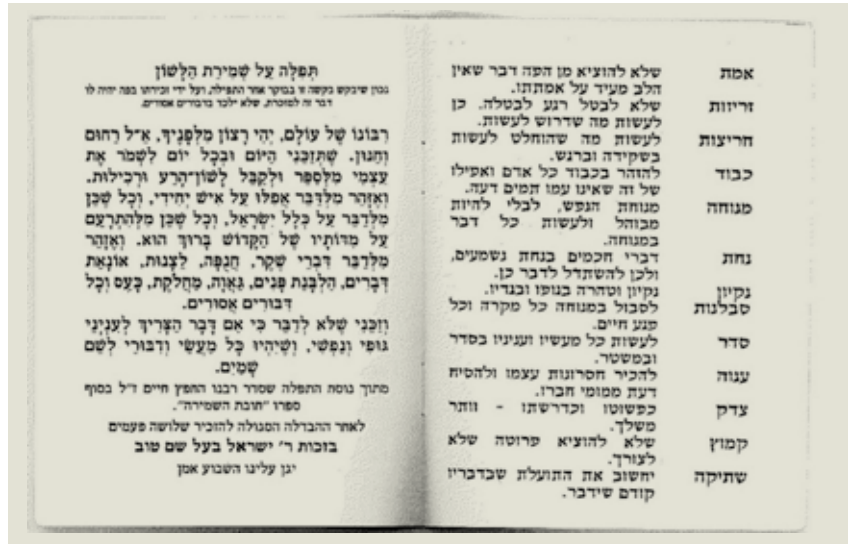
אלא שלפין אכן היה ממנהיגי ההשכלה הגליציאנית ואכן התנגד בחריפות לתנועה החסידית.

בשנים האחרונות, לאחר שנודע כי הספר 'חשבון הנפש' מבוסס על רעיונותיו של מחבר לא יהודי, ולאחר שנודעה הביוגרפיה של הרב לפין שכתב אותו, התעורר בעולם הישיבות קושי ביחס לספר. יש מי שמפריע להם שהרב לפין היה משכיל,

בסופו של דבר נכנסו 13 המידות של פרנקלין בלי אזכור שמו בין קטעים יהודיים מסורתיים. מתוך חוברת לבת מצווה, דפוס חדוה, ירושלים

שמו של בנג'מין פרנקלין מוזחה עם הצלחה כלכלית. שטר של מאה דולר עם דיוקנו של פרנקלין

Istock

// גם עורך המהדורה של 'חשבון הנפש' בהוצאת מוסד הרב קוק לא מזכיר את העובדה שהרב לפין היה משכיל //

הבנויה על שיטת 13 המידות של בנג'מין פרנקלין במטרה "לנהל דיאלוג עוצמתי סביב הערכים היהודיים והאמריקניים" (מתוך אתר המרשתת של היוזמה – Ben Franklin Meets Pirkei Avot). בערכה, שכותרתה 'בן פרנקלין פוגש את פרקי אבות', תנועת המוסר זוכה לאזכור אחד בלבד, ואילו הרב מנדל לפין ורבי ישראל מסלנט לא מוזכרים כלל.

עם השכחת השפעתו המשמעותית של פרנקלין על תנועת המוסר היהודית הושכחה גם דוגמה מאלפת של מפגש בין תרבויות. ׀

יש בהחלט לכתוב דברים שיוכלו להרחיב ההסתכלות על פרטים אלו, אך נמנעתי מכך מכמה טעמים, ואולי עוד חזון למועד (שם, עמ' 1).

דוגמה טובה לנטייה להתעלם מפרנקלין ומדמותו של הרב לפין בהקשר של תיקון המידות היא כרזה שהוציאה 'תורה ומסורה', רשת בתי ספר יהודיים בארצות הברית. הכרזה מייחסת את 13 המידות (Midos) לרבי ישראל מסלנט, אבי תנועת המוסר. היא לא מזכירה את מחבר הספר 'חשבון הנפש', ובוודאי שלא את בנג'מין פרנקלין. כך גם מוצגות המידות לילדים בבית הספר האורתודוקסי בעיר מגורי פרובידנס, במדינת רוד איילנד שבארצות הברית. במקומות אחרים מופיעות 13 המידות בלי ייחוס למחבר כלשהו, כחלק מהמסורת היהודית.

ההתעלמות מהקשר בין פרנקלין לבין הרב לפין ניכרת גם מחוץ לתחומי האורתודוקסיה, שם לא התעלמו מפרנקלין אלא מתנועת המוסר. איגוד היהדות הרפורמית ובית הכנסת המרכזי של הקהילה הרפורמית בניו יורק הכינו ערכה

לקריאה נוספת:

בנג'מין פרנקלין, 'האוטוביוגרפיה', בתרגומה של רעיה ג'קסון, נהר ספרים, תשע"ב; הלל לוין, "בין חסידות להשכלה: על פולמוס אנטי-חסידי מוסווה", בתוך: עמנואל אטקס ויוסף שלמון (עורכים), 'פרקים בתולדות החברה היהודית בימי הביניים ובעת החדשה', מאגנס, תש"ם, עמ' 182-191; נתן מיכאל גלבר, "מנדל לפין" סטנבר והצעותיו לתיקון אורח חיים של יהודי פולין בפני הסיים הגדול (1788-1792), בתוך: 'ספר יובל לכבוד הרב ד"ר אברהם ווייס', ניו יורק, תשכ"ד, עמ' רע"א-ש"ה;

Shai Afsai, "Benjamin Franklin's Influence on Mussar Thought and Practice: a Chronicle of Misapprehension", *The Review of Rabbinic Judaism* 22, no. 2 (2019), pp. 228-276.

שי אפסאי

חוקר וכותב. בעל תואר שני במידענות באוניברסיטת רוד איילנד ותואר שני בחינוך במכללת רוד איילנד. מחקר על בנג'מין פרנקלין והיהדות נתמך על ידי the Rhode Island Council for the Humanities

